

Игор С. БЈЕЛИЋ*

Археолошки институт у Београду

Марија М. САВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

АРХИТЕКТОНСКА СКУЛПТОВАНА ДЕКОРАЦИЈА СА АНТИНОЈЕВОГ ХРАМА И ПРОСТОРА ФОРУМА АНТИЧКОГ МУНИЦИПИЈУМА***

Апстракт: Монографијом археолога Емила Чершкова постављени су темељи за познавање римског Муниципијума DD. Развој целог насеља и велика градитељска активност су опредељени у период од краја I до краја IV века. Најзначајнији простор насеља био је форум, у чијој се фокалној тачки налазио Антинојев храм. Архитектонска пластика један је од значајних аспеката архитектуре овог простора. Ипак, монографијом нису обухваћени сви њени примерци који су евидентирани приликом истраживања, па последично ни све могућности анализа. Циљ овог рада је да се након толико времена изврши архитектонска анализа скулпторалног украса са простора форума која би могла да пружи одговоре на питање опредељења фрагмената пластике одређеним објектима на форуму и јаснију слику о одликама њене архитектонске декорације.

Кључне речи: Архитектонска пластика, скулпторални украс, спотије, форум, Антинојев храм, Хадријан, касна антика, Муниципијум DD, Сочаница.

УВОД

Истраживања архитектонске скулптоване декорације (пластике) римских насеља још увек су ретка на простору јужних делова Горње Мезије, па је такав случај и са Муниципијумом DD. Наш фокус рада је на пластици форума овог насеља са посебним акцентом на елементима архитектонског скулпторалног украса који су припадали његовој најзначајнијој грађевини – Антинојевом храму.

Муниципијум DD (Сочаница) је античко насеље на простору севера данашњег Косова и Метохије. Није познато колику је површину захватало, али је по свему судећи приликом истраживања откривен централни део овог насеља – његов форум (Čerškov 1970: 14). Развој насеља датује се од краја I до прве половине IV века (Čerškov 1970: 83). Међу првим познатим зиданим објектима на овом месту је

* Научни сарадник, igor_bjelic@yahoo.com

** Стручни сарадник, marijasavic84@gmail.com

*** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-47/2023-01/200020 од 3. 2. 2023. године.

и храм чија дедикација и данас привлачи пажњу многих истраживача (Čerškov 1970: 21; Šašel Kos 2009: 177, са старијом литературом; Гуољ, Тешић-Радовановић 2013, са старијом литературом). Храм посвећен Антиноју је, како то сведочи епиграфски натпис на једној плочи, изграђен по наредби Луција Елија, несужењог наследника цара Хадријана, 136-138. године (Šašel Kos 2009: 181). Истовремено или хронолошки блиско са изградњом храма, према резултатима истраживања шездесетих година, саграђен је један објекат југозападно од њега и други југоисточно (Čerškov 1970: 23–25, 34). Изградњом наведених објеката уобличена је најстарија фаза форума која нам је данас позната. Приликом његовог преуређења у другој фази, изградњом хореума у западном и источном делу форума крајем III века, изгубљено је пуно трагова објеката око храма из прве фазе (Čerškov 1970: 24).

Архитектонски остаци објекта прве фазе очувани испод западног хореума из друге фазе су нешто боље познати. Његову основу су чиниле просторије постављене у низу у правцу север-југ. Будући да је у њему, у просторији најближој храму, затечена конструкција хипокауста, објекат очигледно није био сакралне намене (Čerškov 1970: 24). Од другог објекта, испод источног хореума, познат је само један зид и четири ослонца за стубове трема. Они су били изведени од дацита, у виду кубичних база, а они сами ослањали су се на површини формираној од наслаганих облутака (Čerškov 1970: 24).

Податке о појединачним објектима, њиховим фазама градње, као и пронађеној архитектонској пластици примио из доступне документације, затим са постојећег стања на терену, као и из објављене дисертације Емила Чершкова. Споменуто истраживање главног простора форума су започета 1960. године и трајала су до 1964. године; спровео их је Музеј Косова и Метохије, док је руководилац био др Емил Чершков (Čerškov 1970). Наведена покрајинска институција послала је онима са вишом надлежношћу (републичким) одређене примерке документације са значајнијим резултатима истраживања. Тако су се поједине копије одређених дневника, фотографија и ретких цртежа нашле у Републичком заводу за заштиту споменика у Београду, чију документацију овом приликом користимо, као и објављену дисертацију Емила Чершкова. Иако некомплетна (пре свега техничка и фотодокументација), ова документација драгоцен је за наша тумачења када се ради о изгледу, димензијама и питањима припадности елемената архитектуре који су на терену и у музејима неповратно изгубљени, а подаци о њима су у Чершковљевој дисертацији непотпуни. Археолошки дневници представљају један од најочуванијих делова документације. Поједина питања заслужују да се поново осврнемо на њих и након објављивања дисертације Емила Чершкова. Међу њима је и пластика са простора форума. Истраживања су поред недостатка дела документације и (не)присутва самих елемената пластике на терену и у музејима оптерећивали и други проблеми, а њихово образложење захтева нешто дуже уводно излагање.

Приликом систематских археолошких истраживања форума Муниципијума DD откривени су многобројни фрагменти архитектонске скулптоване декорације. Међу њима истичу се делови стубова (база, стабла и капители), архитравне и надратне греде и прагови, прозори, венци, делови зидне камене оплате. Нажалост, они су до сада привукли мало пажње, како приликом истраживања, тако и у каснијем

периоду. Доста њих током наведеног процеса није фотографски снимљено на правилан начин (са размерником), техничка документација је нестала, а у археолошким дневницима не постоји запис о њиховим димензијама. Нарочиту непознаницу имамо након рата 1999. године када долази до разилажења српског и албанског дела колектива у институцијама задужених за очување културног наслеђа јужне српске покрајине, Музеја Косова и Метохије и Покрајинског завода за заштиту споменика културе, што је додатно отежало напоре да сазнамо шта се десило са фрагментима.

Главна питања са становишта архитектуре које се тиче камене пластике са форума је њена припадност одређеним објектима на форуму. Разматрање овог проблема отежава околност да је до данас, свега неколико фрагмената публиковано и анализирано. Чершков у својој дисертацији износи да за поједине делове храма, пре свега за оне са забата, није ни сам био сигуран који су делови припадали храму (упоредити: Čerškov 1970: 22, 34). Њихове фотографије и цртеже међутим није публиковао. Највећи недостатак дисертације је што ни за јонске стубове ни за остале делове архитектонске пластике нису били дати технички цртежи или њихове фотографије са размерником. У археолошким дневницима, инвентару, расположивој техничкој документацији, такође не постоје подаци о димензијама неког од наведених капитела, стабала стубова или његових база. Тиме је до сада било немогуће извршити прецизнију анализу димензија и проверити претходне претпоставке о припадности појединих елемената храму или осталим објектима¹.

У споменутој дисертацији чак и за неке објављене елементе архитектонске пластике са форума не постоје било какви подаци о њиховим димензијама. Такав је случај са јединим фотографисаним примерком јонског капитела. Ова околност је нарочито отежала наше покушаје архитектонских анализа будући да у класичној римској архитектури постоје одређена правила и препоруке приликом пропорционисања елемената архитектуре једног објекта, на шта указује римски теоретичар архитектуре Витрувије. Према једном од таквих правила размак међу стубовима једнак је умноженом пречнику стуба. Он прецизира да пречник и стилски ред стубова представљају основне полазне податке за доношење било каквих закључака о осталим елементима архитектуре храмова (Витрувије 2009: III.3 и III.5). Чак и у случају да су Витрувијеве препоруке у архитектури Антинојевог храма биле примењене само делимично, околност да је храм градио неко близак самом цару указује да је одређени степен усклађивања пропорција архитектонских елемената морао постојати. У том смислу, битно је једно запажање Емила Чершкова где по питању детаља он примећује да су „елементи капитела складни а читав капител у пуној сразмери са висином и дебљином стуба који га носи“ (Чершков 1970: 23). Имајући у виду наведени утицај пречника стуба на архитектуру храмова, постоји изражена потреба за поузданим познавањем димензије пречника стуба на Антинојевом храму, која је до наших истраживања остала непозната.

1 Овде се мора напоменути да је дисертација Емила Чершкова објављена постхумно, захваљујући пре свега колегама Емила Чершкова из Музеја Косова и Метохије и са Филозофског из Београда. Наше је мишљење да одређени ретки недостаци монографије, барем када је реч о области архитектуре, не могу ићи на терет Емила Чершкова, али ни било коме ко је у најбољој намери заслужан за прикупљање свих података ради објављивања његове дисертације у виду монографије 1970. год.

Према доступној грађи из археолошких дневника, налази пластике приликом истраживања храма били су најбројнији на простору трема објекта. Углавном се радило о деловима декоративних и конструктивних елемената објекта (стубовима, њиховим капителима, архитравима). Нажалост, за теренски инвентар је одабран мањи број наведених примерака или њихових делова. Поред фрагмената забележених у археолошким дневницима, постоје и они које познајемо из фотодокументације. Не постоји списак који би указао шта представљају или где су пронађени поједини фрагменти пластике у фотодокументацији. Такође, не постоји ни веза између инвентарних бројева у археолошким дневницима и бројева картотека у фотодокументацији.

Због многобројних проблема и непознаница постоји недовољно података чак и о појединачним архитектонским елементима како би се формирала општа слика о појави и развоју римске архитектонске декорације на простору овог насеља. Целокупно стање по овом питању иницирало је да на почетку овог истраживања први корак буде прикупљање свих расположивих података о појединачним примерцима архитектонске камене пластике.

Примарни циљ овог рада је пре свега да се изабрани примерци скулпторалне пластике прикажу како би размотрили примењени мотиви и стилске одлике архитектонског класаног украса са простора форума, а из периода развоја насеља. Одатле је могуће донети даље закључке по питању припадности појединачних фрагмената пластике одређеним објектима и формирати слику о појави и развоју римске архитектонске декорације на простору форума Муниципијума DD.

Комбиновањем података из археолошких дневника и доступне фотодокументације, можемо се најбоље упознати са контекстом (местом и слојевима који указују на релативну хронологију) налаза појединих примерака архитектонске пластике приликом истраживања. Нажалост, услед недостатка података о положају оригиналне квадратне мреже, били смо принуђени да исту реституишемо на основу података из археолошких дневника (Сл. 1). Тек одатле могли смо нешто прецизније да одредимо место налаза и број појединих елемената пластике на одређеном делу простора форума.

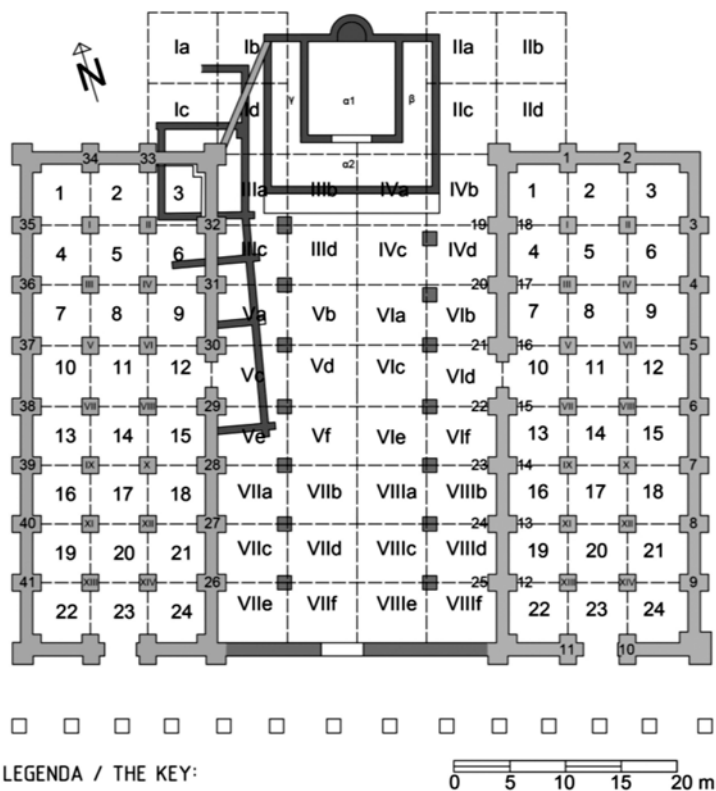
ПОДЕЛА ПРОСТОРА ФОРУМА НА КОЈЕМ СУ НАЛАЖЕНИ ПРИМЕРЦИ АРХИТЕКТОНСКЕ ПЛАСТИКЕ

Простор храма био је, током истраживања, подељен на мање просторе ограничене зидовима храма, а означене словима грчког алфавета. Централни простор храма (цела) био је означен $\alpha 1$, а јужни простор (пронаос) са $\alpha 2$. Истовремено, источни трем назначен је словом β , а западни словом γ (Сл. 1.).

Фрагменти архитектонске пластике регистровани су непосредно око храма и нешто даље, на другим деловима форума. Током истраживања, сви археолошки налази на слободном простору форума евидентирани су на другачији начин од оног који је био примењиван на простору храма. Централни простор форума, (између два хореума и означен латиничним словом В) био је квадрантном мрежом подељен

на квадранте означене римским бројевима, а ови на мање сегменте означене словима абееде. На простору западног хорума С и источног хорума А истраживање је подразумевало успостављање посебних квадратних мрежа прилагођених градићеском концепту поделе унутрашњих простора ових грађевина. У споменутиим мрежама, ступци у унутрашњости били су означени римским бројевима, а пиластри арапским. Квадранти чије углове су чинили претходно споменути пиластри и ступци такође су били означени и нумерисани арапским бројевима.

Мрежи поделе простора В били су подређени простори који су се једним делом граничили, а другим делом делимично и преклапали са поделом на простору храма. На северном и на јужном делу простора који се простире западно од храма успостављени су сегменти Ib и Id². Симетрично њима, уз источни трем, успостављени су сегменти IIa и IIc. Простор пред храмом припао је квадрантима III (на западној) и IV (на источној половини), где је први подељен у два сегмента – IIIc југозападно од храма и IIIд пред степеништем храма. Слично је урађено и са квадрантом IV, с тим да је његов сегмент IVc био пред степеништем, источно од сегмента IIIд, а да је сегмент IVд био југоисточно од храма.

Сл. 1. Откривени део форума са реституисаном квадратном мрежом

2 Реконструкција квадратне мреже била је посебан сегмент истраживања аутора, што ће бити тема посебно града (Бјелић 2024, у штампи).

ЕЛЕМЕНТИ СТУБОВА

Фрагменти стубова били су најпрепознатљивији делови архитектонске платике јер истовремено имају улогу и конструктивних елемената грађевина. Они су били уједно и најбројнији међу евидентираним деловима. Углавном се ради о базама, стаблима и јонским капителима, а њих ћемо посебно размотрити у наредном делу.

БАЗЕ СТУБОВА

На простору храма γ , затечен је свега један примерак базе (инв.бр. 82). О њему, осим навођења у инвентару налаза, не постоје други подаци по питању облика, димензија, и врсте материјала од ког је био израђен, као ни фотографија или технички цртеж. Друге две базе затечене су ван храма, где су затечени и остали елементи скулпторалног украса на простору форума. Прва међу њима је пронађена у непосредној близини храма, на простору квадранта III_d, испред остака зиданог ступца (дневник археолошких ископавања: 12.7.1961)³. На простору источног зида 2 грађевине А, у простору око шестог пиластра, нађена је „лепо профилирана база са полустуб“ (ДАИ: 21.7.1961).

Поред база наведених у археолошким дневницима, у доступној фотодокументацији смо наишли на још један примерак о чијој величини и месту налаза, на жалост, ништа прецизније не можемо рећи (Број картотеке: 12043) (Сл.4.b).

Када је реч о базама стубова са храма, оскудни подаци са истраживања којима располажемо не дозвољавају поузданије претпоставке. Изузетак чини опис „лепо профилиране базе“, због које се може претпоставити да су базе биле обликоване по канону, односно сходно правилима обликовања база у јонском стилу. Стога би требало рачунати да су оне имале све елементе класичних римских атичко-јонских база (то јест плинту, шири торус у доњем делу, трохилус и ужи торус у горњем делу).

СТАБЛА СТУБОВА

Делови стабала су приликом истраживања нешто чешће евидентирани. Чершков у својој дисертацији примећује да су сва стабла јонских стубова храма, као и капители, била израђена од кречњака (Ћершков 1970: 22), као и да су била без канелура на својој површини, односно глатка. Кречњак је честа врста камена у овом делу подкопаоночког краја, па је извесно био локалног порекла.

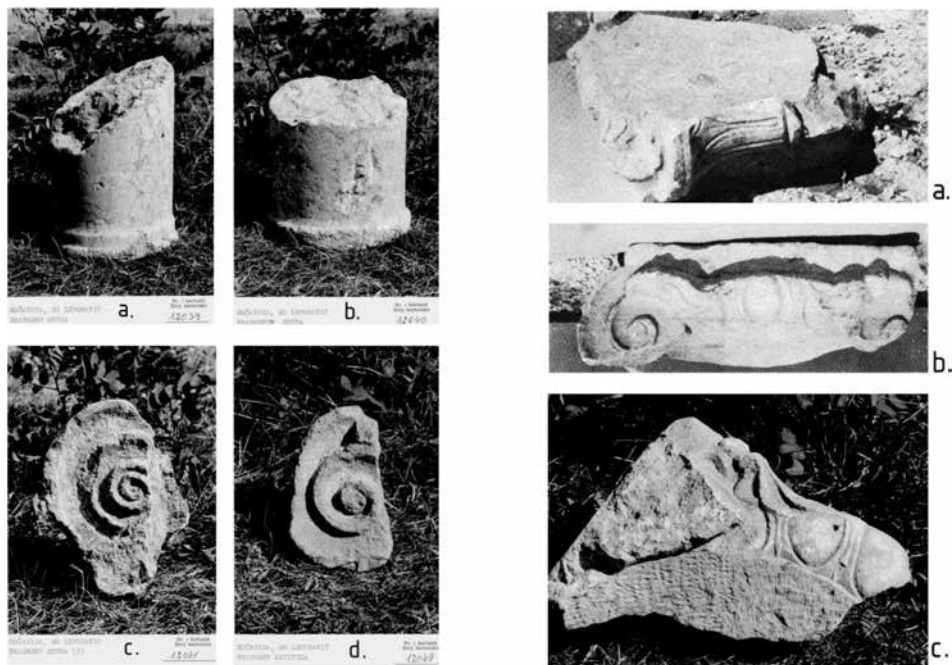
На простору храма, један од делова стабала откривен је на средини простора β , а три комада су откривена у његовом северозападном углу (ДАИ: 1.7.1961). На простору γ , већи број комада стабала и капитела регистрован је приликом открића плоче са именима Антиноја, Хадријана и Луција Елија (ДАИ: 5.7.1961).

3 У сваком наредном навођењу ове врсте документације, дневник археолошких ископавања наводићемо скраћеницом ДАИ.

Судећи по напредовању ископавања западног трема γ, они су откривени у његовом јужном делу, као и сама плоча. Известан број стубова и капитела евидентиран је непосредно пред степеништем храма (ДАИ: 30-31.7.1963).

У простору ван храма евидентирани су и други делови стабала истог типа. У грађевини Ц, уз западни зид, а на линији пиластра 37, нађен је остатак округлог стабла стуба (ДАИ: 23.7.1963). Поред тога, у квадранту 19 истог објекта, нађен је и део тамбура стуба (ДАИ: 9.8.1963). Приликом нашег обиласка терена успели смо да препознамо још један део стабла стуба. Ово је истовремено и једини фрагмент архитектонске пластике који смо на терену успели да региструјемо. Фрагмент указује да је припадао глатком стубу пречника 40 см, израђеном од кречњака. Иако мали, овај фрагмент указује да је постојало извесно ширење стуба од његовог врха ка дну.

У доступној фотодокументацији забележени су и делови стубића од мермера и са пречником од 20 см (Бр. Картоотеке: 12039 и 12040) (Сл.2. лево: а. и Сл.2. лево: б.). Према њиховом изгледу и постојању ивичне траке (апофисис-а) очигледно је да се ради о горњим деловима стубића. Извесно је такође да се ради о примерцима пронађеним у грађевини С, чији је налаз регистрован у квадранту 9 (ДАИ: 15.8.1963). Ови стубићи су према вредности свог пречника извесно били део неког намештаја.

Сл. 2. Фотографије делова стубова: (лево) а. и б. стабла пречника 15 см; с. и д. Обијене волуте са јонских капитела пронађене на простору форума (Документација РЗЗСК у Београду); (десно) фотографије јонских капитела пронађених на простору форума: а. и б. Објављено у дисертацији Емила Чершкова (Čerškov 1970: TVI.2,3) и с. четвртина капитела из документације РЗЗСК у Београду.

КАПИТЕЛИ ЈОНСКИХ СТУБОВА

Уз фрагменте стабала, на јужном делу простора γ (у западном делу трема), откривени су и фрагменти јонских капитела. Из инвентара налаза за 1961. годину, може се доћи до податка да се ради о два фрагмента капитела (инв.бр. 81 и 83) и о једном целовитијем, иако оштећеном, капителу (инв.бр. 80). Напред смо већ указали да је извештан број капитела са јонским волутама пронађен и на простору квадрата IVc, пред степеништем храма.

Међу фотографисаним елементима архитектуре, фрагменти јонских капитела или волута забележени су неколико пута. Један од њих је и фрагмент четвртине јонског капитела (Бр. Картотеке: 12057), (Сл. 2. десно: с.). Он у потпуности одговара типу капитела који је Чершков објавио као један од капитела храмова (Čerškov 1970: 23, 91, TVI.2 i 3), (Сл. 2. десно: а и б.). На овај фрагмент вратићемо се нешто касније.

Стилске особине овог типа капитела је претходно образложио Чершков у већој мери (Čerškov 1970: 22-23). Уобичајени капител Антинојевог храма се на предњој страни састоји од три суперпонована дела: ехинуса, каналиса и абакуса. На бочној страни капитела, у равни волута, изведени су пулвинуси, а међусобно су развојени једноструким прстеном (*balteus*). Абакус нема декоративних мотива, а у доњем делу од дна ка његовом врху може се уочити благо проширење. Каналис има хоризонталну горњу и доњу ивицу. На истуреном ехинусу налази се јонска кима која је украшена мотивом три јајнице (*ova*) у љусци који су међусобно развојени игличастим орнаментом. Јајнице на крајевима киме су су горњем делу прекривени полуапалетама. Оне се састоје од по три дугуљаста мало повијена листића. Полазе из сферичних чаша које су формиране у горњим крајевима контакта јонских волута и киме. Основно обележје капитела су јонске волуте чије су спирале геометријски правилно конструисане према правилима које је изнео Витрувије (Витрувије 2009: III.5.6; Bingöl 1980: 151). На бочним странама волута (*pulvini*), изведен је орнамент ловоровог лишћа у два слоја. Иако је капител геометријски правилно изведен, релеф на њему је прилично плитак.

У археолошким записима (дневницима) фрагментоване волуте су се појављивале у четири случаја на простору нешто даље од храма. У квадранту 4 нађен је део абакуса са јонским волутама (ДАИ: 25.7.1963). У квадранту 16 објекта С нађена су два фрагмента капитела са јонским волутама (ДАИ: 22.7.1963). Ови фрагменти су нађени на дубини од 3,80 m близу леве ивице пиластра 40. Ван објекта С, у простору В, нађен је фрагмент волуте са капитела, израђеног од андезита, на простору квадранта VIIa (ДАИ: 11.7.1963). На југоисточном делу објекта А, код угаоног пиластра пронађен је такође још један фрагмент волуте јонског капитела (ДАИ: 5.8.1960).

Међу примерцима забележеним у фотодокументацији налазе се и поједине волуте (Сл.2. лево: с. и Сл.2. лево: d.). Најзначајнија су два примерка (бр. картотеке: 12041 и 12049). Док се први фрагмент одликује оком волуте изведеним у облику наставка спирале и нешто грубљим клесањем, други фрагмент (бр. картотеке: 12049) се карактерише пуним оком волуте, попут примера волута са капитела храма и клесањем којим су ивице спирала (*helix*) волуте боље наглашене него у претходном случају.

ФРАГМЕНТИ КАПИТЕЛА ДРУГАЧИЈИХ СТУБОВА

У фотодокументацији су забележени и други фрагменти капитела. Један од њих очигледно припада цивилној базилици јер носи све одлике капитела који су стајали на стубовима кружног пресека (Сл.3. десно). Додатно, овај капител карактерише и појава акантусовог листа на једном правоугаоном пољу (бр. картотеке: 12048), па је реч о примерку чија фотографија до сада није била објављена (на овај проблем смо указали раније: Čerškov 1970: 38; Бјелић, Савић 2020: 396). Током истраживања у квадранту Vc откривен је и један фрагмент капитела са стилизованим листићима (ДАИ: 27.6.1961), пречника око 15 cm, кога смо такође успели да идентификујемо у доступној фотодокументацији (бр. картотеке: 12046) (Сл.3. лево).

Сл. 3. Фотографије осталих капитела са простора форума: (лево) део капитела са стуба пречника 15 cm; (десно) део капитела цивилне базилике (документација РЗСК у Београду).

ФРАГМЕНТИ ЕНТАБЛАТУРЕ И ЗАБАТА

Остаци забата грађевине пронађени су једним делом у квадранту IVc, испред степеништа храма, где је према речима истраживача пронађено више „комада обрађеног камена“, за које су претпоставили да припадају горњој конструкцији просторије (ДАИ: 14.7.1961). У једној другој забелешци прецизирано је да су ти комади у ствари велики камени блокови (ДАИ: 30.7.1963 - 1.8.1963). На овом месту мора се указати да Чершков у једној реченици примећује да је „извесно само да је архитрав био израђен од андезитских блокова и да има једноставну профилацију, јер су неки од његових делова откривени у непосредној близини степеништа“ (Čerškov 1970: 23). Његов опис упућује нас на претпоставку да се архитрав одликује тростепеном профилацијом (са три фасције) уобичајеном код канонских архитрава у класичној античкој архитектури (Витрувије 2009: III.5.10).

Део „архитравног венца од камена“ (по речима самих истраживача), на коме су били приказани букраниони и гирланде био је пронађен код ступца 36 грађевине А, односно на спољној страни северозападног дела објекта (ДАИ: 26.8.1963). Од овог венца данас не постоје физички остаци, као ни фотографија или барем цртеж. На први поглед, мотив букраниона и гирланди упућује и на могућност да се овај део може приписати каквом надгробном споменику налик онима из

Сингидунума (Pop Lazić 2002: 73, Sl.25.3). Међутим, речи истраживача да је овај фрагмент био део „архитравног венца“ у извесној мери негира претходну сумњу. На спомеутом комаду очигледно је постојало нешто карактеристично (специфична профилација или његова величина?) што је истраживаче наведеним речима („архитравни венац“) навело да га дефинишу као део пластике неког објекта. Нажалост, осим битних забелешки да је сам део венца поседовао „делимично очувану рељефну представу букраниона и гирланди“ и да је „пронађен на дубини од 50-60 цм од површине тла“ (ДАИ: 26.8.1963), не знамо ништа више о њему.

Симс је пронађен само у једном случају, и то фрагментарно: ради се о мермерном фрагменту профилисаног венца (ДАИ: 16.7.1963). Пронађен је са спољне стране источне половине јужног зида форума, тачније између остатака два зидана ступца портика којим се простор форума ослањао на улицу правца запад-исток. Будући да су зидани ступци у односу на своју дебљину на значајној удаљености један од другог, распон између њих морао је бити премошћен једино дрвеним гредама па је јасно да профилисани симс не припада некој архитравној греди између ових стубаца. Будући да је и од квалитетније врсте камена (мермера), он је по свему судећи дошао на ово место накнадно са неке друге локације. Нажалост, будући да нису очувани подаци о димензијама или изгледу овог симса, не може се са сигурношћу рећи било шта извесно о његовој припадности. Један фрагмент профилисаног венца пронађен је и на простору квадрата VIIc (ДАИ: 11.7.1963), дакле близу фрагмента јонске волуте капитела од андезита, али не постоје никакви подаци о његовим димензијама.

ФРАГМЕНТИ ЗИДНЕ ОПЛАТЕ

Делови зидне оплате примећени су неколико пута. Први пут радило се о фрагментима мермерне оплате у угаоном југоисточном квадранту 24 (ДАИ: 7.8.1963) објекта С, док се други пут радило о танким фрагментима „од камена“, пронађеним у простору В, за које није било сигурно да ли се ради о комадима камене оплате (ДАИ: 17.8.1963). Узимајући у обзир постојање плоче са дедиканстким натписом са Антинојевог храма, постоји реална могућност да поједини фрагменти камене оплате потичу са храма. Овде је врло значајно запажање Чершкова да „постоји могућност да је лице стереобата храма, због грубе фактуре зида, било заштићено плочама, од којих су очувани само фрагменти“ (Чершков 1970: 22). Та могућност је мање извесна за остале објекте на форуму, поготову када се ради о декорисању од квалитетнијих врста камена (мермера), будући да у дневницима не постоје ни посредни подаци који би томе говорили у прилог.

На неколицини фрагмената камене оплате затечени су и делови фигуралне орнаментике. Фрагмент мермерне плоче са рељефном представом главе жене која десном руком придржава суд на глави између југозападног угла и улаза на јужном зиду објекта А (квадрата 22) (ДАИ: 28.6.1961, инв.бр. 58). Комад мермера са представом склупчане змије пронађен је у простору В, у квадранту Vc, што сазнајемо из инвентара за ископавања 1961. године (инв.бр. 59). Ови фрагменти омогућавају доношење неких хипотеза. Број примећених детаља би у случају њихове природне

или натприродне величине утицао на величину фрагмента што би привукло пажњу истраживачима. Будући да таквих напомена у археолошком дневнику и инвентару налаза нема, извесно је да споменути фрагменти мермерних плоча нису били изразитих димензија. У том случају, таква два мања фрагмента не би се могла приписати фасадама храма, јер као такви не би били сагледљиви на њиховим површинама. Остаје отворено питање да ли су они били део унутрашње декорације храма или су припадали неком другом објекту.

ФРАГМЕНТИ ЖРТВЕНИКА

Међу блоковима из горње конструкције објекта налазио се и извешан број блокова жртвеника испред храма (ДАИ: 31.7.1963). У дневницима нажалост није наведено које су карактеристике навеле истраживаче да њихову припадност припишу жртвенику, па се може само претпоставити да су поседовалу карактеристичну профилацију или форме којима се ови одликују на дну и у врху. Форма жртвеника (*ara*) иначе је најсличнија облицима постамената за стубове. Без специфичних елемената који би дефинитивно определили припадност споменутих блокова постоји подједнака могућност да су они били део жртвеника или део постамената стубова.

ФРАГМЕНТИ ПРАГОВА, НАДВРАТНИКА И ПРОЗОРА ХОРЕУМА

Прагови хореума А и С на простору форума су израђени од по једног комада андезита и сви су профилисани, што је за римску архитектуру хореума неуобичајено. То је изазвало сумњу да су прагови као сполје донети са неког другог места. Посматрајући њихову величину и начин обраде долази се до закључка да сви прагови потичу од надгробних споменика којима су одрезани ивични комади са профилацијом око натписних поља.

Посебну групу налаза чине делови дислоцираних профилисаних надвратника налажених на простору форума. Ни за један од њих не постоје цртежи или објављене фотографије тако да сем њиховог спомена уз место налаза немамо других података. Приликом истраживања грађевине А, са спољне стране источног зида, уз пиластар 8 (југоисточна страна објекта), пронађен је један такав надвратник (ДАИ: 7.6.1961). Други је пронађен уз врата која повезују грађевину С и простор В (ДАИ: 16.7.1963), док је трећи пронађен са спољне стране квадранта 13 (западна страна грађевине С, ДАИ: 20.7.1963). Прва два комада извесно су припадала улазним вратима хореума А и С, и то онима која су најближа месту налаза. То се не може рећи за последњи фрагмент који је доста удаљен од јужних и источних врата грађевине С. Имајући у виду идентичан распон отвора који је морао важити и за прагове и за надвратнике, као и да у оба случаја ове елементе карактерише профилација, извесно је да и надвратници потичу са надгробних споменика. Због тога, надвратници су могли бити узидани у објекте хореума истовремено када и прагови.

Исти третман имали су и други делови надгробних споменика који су употребљени за формирање прозорских окана на појединачним пољима зидова између пиластара. Будући да се хореуми као тип објеката и иначе не одликују наручитом

архитектонском декорацијом, за потребе њихове изградње било је довољно прилагодити расположиви материјал са надгробних спменика новој сврси.

АНАЛИЗА ПРИПАДНОСТИ ПОЈЕДИНИХ ДИСЛОЦИРАНИХ ДЕЛОВА АРХИТЕКТОНСКЕ СКУЛПТОВАНЕ ДЕКОРАЦИЈЕ

Место коме су поједини фрагменти припадали могли смо да одредимо тамо где је из археолошког контекста њиховог налаза то било јасно. За оне где то није био случај, неопходно је било спровести архитектонску анализу која је подразумевала проучавање њихових димензија и примењених облика, како би што прецизније дефинисала припадност.

У уводном делу смо као један од главних проблема везаних за архитектонску пластику храма истакли непознавање пречника стубова његовог портика. Једини фрагмент стуба на који смо на терену били наишли указивао је на стабло пречника 40 cm. Чершковљевим наводима о стаблима стубова одговарали су материјал и глатка површина нашег примерка. Па ипак, то и даље нису били довољни подаци због којих би са сигурношћу споменути фрагмент на терену могли приписати део колонаде трема храма.

Добијањем документације са истраживања из РЗЗСК у Београду, стекли смо увид у фотографије појединих скулпторално обрађених елемената архитектуре. Међу њима је била и фотографија дела (четвртине) јонског капитела са обијеном јонском волутом (бр. картотеке: 12057). Будући да су међу другим фрагментима фотографисани и стубићи од мермера, јасно је било да је овај капител израђен од беличастог камена лошијег квалитета. Истовремено, то није могао бити део капитела пронађеног у квадранту VIIа, јер је за њега наведено да је био израђен од андезита, који је на овом локалитету тамније боје. Нажалост, фрагмент четвртине јонског капитела, као ни многи други, није фотографисан са размерником. Срећна околност је била да је овај део фотографисан на потпуно истом месту као и неки епиграфски споменици из Муниципијума DD, затим два наведена фрагмента јонских волута и наведени фрагменти стубића од мермера. Захваљујући случају да су за један од епиграфских споменика (са делом натписа „D – M – RISCO A – BV DⁱDⁱA“, бр. картотеке: 12032 (Сл.4.а.)) дате димензије у дисертацији Е. Чершкова (Čerškov 1970: 65), могли смо одредити сразмере околних објеката на фотографији (пре свега оних вегетабилних). Ове сразмере пренете су на фотографије других елемената архитектуре, међусобно су упоређене и усклађене, одакле су потом добијене непознате димензије одређених примерака пластике. Међу таквима је био и део јонског капитела, одакле је поуздано одређен и пречника стабла на коме је јонски капител почивао. Он је имао у потпуности идентичну вредност пречника ($R = 40 \text{ cm}$), као и споменути део стабла стуба пронађеног на терену. Из истог разлога, споменути фрагмент стабла извесно потиче са дела јако блиског горњем крају стабла. Овде би међутим требало имати на уму и да је стабло стуба извесно поседовало шири доњи крај у односу на горњи, па би због тога ваљало рачунати и на већи пречник при дну стабла стуба. На то указују и Витрувијеве препоруке за стубове ниже од 15 стопа, а што је случај са нашим примерком, где за случај пречника при врху од 40 cm пречник при дну би требало да буде 48 cm (Витрувије 2009: III.3.12).

Сл. 4. Фотографије осталих елемената декоративне пластике са форума: а. део натписа на основу кога су реконструисане димензије осталих елемената пластике; б. редуцирана база пронађена на форуму.

Када је реч о волутама регистрованим на фотографијама, само се за једну (бр. картотеке: 12049) може рећи да је могла припадати капителу са колоне-де стубова трема храма. Другачији начин обраде друге волуте (бр. картотеке: 12041), као и другачији материјал (андезит) од кога је клесана трећа волута онемогућавају нас да њих посматрамо на исти начин као оне на који указују целивотији примерак који је Чершков објавио и наведена четвртина јонског капитела. Према томе, мале су шансе да су ове волуте припадале колонадама трема храма. Међутим, њихове димензије су идентичне са претходно анализираним капителима са храма. Иако је незахвално приписати њихову припадност колонадама трема, поставља се питање да ли су они припадали неким другим деловима храма или пак осталим објектима на форуму. Због тога се опет морамо вратити на разматрање архитектуре ових објеката.

Када је реч о хореумима, јасно је да њихови *in situ* остаци не показују никакве трагове постојања стубова, већ искључиво пиластара и зиданих стубаца, који су били уобичајени елемент архитектуре овог типа објеката са краја III века широм царства, па тако и на Балкану (Роровић 2018: 344), док у исто време не постоје било какве аналогије за постојање стубова са клесаним базама, стаблима и капителима. Овоме треба додати и премали број фрагмената волута регистрованих на простору даљем од храма. Очигледно је да су се волуте унутар простора В и просторија А и С ту затекле као последица разношења грађевинског материјала, односно да не припадају архитектури друге фазе форума.

Међу остацима старијег објекта под грађевином С нема трагова било каквих база за колонаду стубова. Код трема југоисточног објекта, већ је напоменуто да су се појединачне кубичне базе од дацита ослањале на темеље у виду површине од насутих облутака, недовољно стабилне и јаке да понесу јачу конструкцију трема са клесаним декоративним каменим стубовима. Због свега изнетог, волуте извесно нису припадале ни неким објектима из прве фазе градње форума (савремене изградњи храма). Та околност указује да се не би се могла искључити могућност да су наведене волуте припадале неким другим елементима архитектуре храма ван његове фасаде.

Од венца изнад архитравне греде, према Чершкову, није било трага међу блоковима пронађеним на простору храма или пред његовим степеништем. Међутим, у овом контексту посебну пажњу привлачи фрагмент са букранионима и гирландама. Његова припадност овде захтева посебну анализу будући да избор мотива одражава јаку традицију декорисања венаца у римској архитектури. Као што је већ речено, пронађен је на спољној северозападној страни грађевине С из III века. Јасно је да објекат А и С поседују истоветну робусну (масивну) архитектуру која је истраживаче навела на закључак да се ради о хореумима (складиштима хране) (Čerškov 1970: 15). Такви објекти се иначе не одликују посебном архитектонском декорацијом па је мала могућност да је фрагмент могао њима припадати. Одатле следи да је ту доспео ту приликом рушења неког другог објекта. Не постоје било какви подаци који би указали да овај комад припада објектима који се на простору форума приписују млађој фази изградње форума. Такође, ни за један од објеката из II века (старије фазе изградње форума) чији се остаци налазе испод објеката из III века (друге, млађе фазе) није утврђено да је поседовао архитектонску пластику.

Фрагмент са букранионима је пронађен на дубини од 50 – 60 cm од површине тла, а не на већој попут оне од 2,10 m на којој је утврђено постојање зидова старијег објекта испод грађевине С, што пре свега потврђује да он није могао њему припадати. Та околност упућује на закључак да је објекат С из млађе фазе постојао у време када се фрагмент са букранионима нашао са његове спољне стране, а да је објекат са хипокаустом испод претходног био срушен давно пре тога.

Претходна анализа археолошког контекста упућује нас да на овом месту изнесемо претпоставку да је наведени венац припадао храму посвећеном Антиноју. Она би се уклопила и са околношћу да је након рушења других објеката из другог века, једини преостали објекат овог времена био храм на коме је венац и даље стајао, а уз који су на простору форума касније саграђене грађевине А и С. Напред смо указали да је разношење делова архитектонске пластике са храма било затечено на простору В између објеката А и С, као и унутар њих. Оправдано је очекивати да су се поједини фрагменти пластике могли наћи и са спољне стране ових грађевина, након страдања свих објеката који су припадали форуму.

Једини објекат на простору форума који је извесно поседовао префињенију архитектонску пластику са традиционалним римским схемама обликовања био је храм посвећен Антиноју. Иконографија његовог декора са мотивом главе бика и гирландама била је уобичајена пре свега на базиликама и храмовима, али и на жртвеницима и саркофазима и то на свим просторима римског царства у широком временском опсегу (von Hesberg 1981: 201-306). Ова околност је још један разлог због кога, осим храму, споменути венац не можемо приписати другим објектима на простору форума.

Нажалост, будући да не поседујемо цртеж или фотографију овог фрагмента, као и да не знамо његове размере, не постоје подаци према којима би са потпуном сигурношћу могли одредити припадност фрагмента са букранионима. Зато би се у овом случају, при његовом приписању храму Антиноја, задржали само на претпоставци.

Припадност фрагмента мермерног профилисаног симса је такође упитна. Већ смо истакли да он није могао потицати са места на коме је пронађен. Иако међу

досадашњим фрагментима фасаде Антинојевог храма недостају управо елементи симса и тимпанаона, овај фрагмент, без обзира на његове димензије, ипак не би могли приписати наведеним објекту. Разлог пре свега лежи у околности да ниједан други елемент у није био израђен од квалитетније врсте камена попут мермера што је случај са симсом. О припадности фрагмента профилисаног венца у квадрату VIII не могу се рећи било какве претпоставке јер не постоје опширнији описи или навођење димензија које би појаснило функцију овог елемента.

Ни за један од малобројних фрагмената оплате са фигуралном орнаментиком који су нађени не може се рећи да постоје подаци или мотиви због којих би се било који од њих нашао на фасадама храма. Могуће је да се неки од њих налазио у унутрашњости храма или да је био део унутрашњости неког другог објекта. Када је реч о деловима плоча у функцији камене оплате зидова, извесно је само за подијум храма да је она била са спољне стране обложена овом врстом зидне декорације. Истраживањима није утврђена велика количина мермерне оплате којом би иначе и остатак храма био обложен њоме, а пре свега зидови целе (централне просторије светилишта).

АНАЛОГИЈЕ И МОГУЋИ ПРАВЦИ УТИЦАЈА

Јонски капител са Антинојевог храма је нама данас најпознатији и уједно најбољи показатељ стила у којем је пластика храма била изведена. Ради разумевања могућих праваца утицаја у обиму познавања квалитета израде пластике, морамо на почетку укратко указати на порекло и даљој генезу јонског стила и његовог капитела у римској архитектури.

Јонски стил је у римској архитектури присутан од II в. п. н. е, тачније од времена када је Римска република повела на хеленистички свет у Грчкој и Малој Азији. Том приликом Римљани долазе у контакт са наведеним стилем који ће, поред коринтског, извршити велики утицај на архитектуру овог периода (Stamper 2005: 59). Међу многим детаљима јонског реда, капител стуба је употребљен са извесним изменама у римској архитектури у односу на хеленистичку. Код римског капитела угиб ехинуса на рачун каналиса изнад њега не постоји, а што је иначе била карактеристика грчких примерака. Типични примерци примене јонског стила током периода римске републике су храмови на форумима Рима (Stamper 2005: 53 - 67). Након периода републике, јонски стил је наставио даље да се развија у римској архитектури. Дијалог који је у почетку успостављен између хеленистичке архитектуре и римске је изнедрио многе варијанте овог стила пре свега на тлу Мале Азије. Наручит замах преплитања грчко-римских утицаја остварен је у време цара Хадријана. Током времена Римског царства, могуће је било разликовати неколико основних типова малоазијских јонских капитела, чију је систематизацију приказао Бингул (Bingöl 1980: 23 - 39).

Јонски капител у Муниципјуму DD се пре свега одликује каналисом чије су горња и доња ивица хоризонталне, а на спољашњости ехинус приказана су по три јајнице (ова). По овим карактеристикама он припада типу D јонских капитела, датоване у период од почетка II до IV века, према систематизацији коју је урадио Бингул (тип D према Bingöl 1980: 35,36). Према класификацији Петрове, овај тип би био најближи Типу II – Групи I или Типу II – Групи III (Петрова 2017: 127–129).

Према оба аутора, присуство овог типа може се пре свега регистровати у Малој Азији, одакле је његово присуство ширило даље.

Према стилским особинама јонски капител Антинојевог храма се не разликује много од примера забележених на територији Горње Мезије (оквирно данашња централна Србија са Косовом и Метохијом) и Доње Мезије (оквирно данашња Северна Бугарска). Истоветан капител примећен је у данашњем Скопљу, античком Скупију датовани у II – III век (Јованова 2008: Сл. 21). Нарочито су значајни примерци на које је Димитров указао: из Одесе, Нова, Улпије Ескуса, Абритуса, Дропла (Дионисополиса), Шумен, Беле черкве, а који су датовани у период од краја I века до средине III века (Димитров 2007: 114-121, 398-420, Обр. 100, 101, 106, 122, 133, 134, 142, 144, 146).

Када је реч о појави фриза са букранионима и гирландама, аналогije на Балкану су бројне, али посебно када се ради о примерима на тлу данашње Бугарске. Аналогije су присутне у градовима Никополис ад Иструм, Дионисополис, Трезмис, а посебно су значајни примери венаца са храмова града Улпије Ескус (Димитров 2007: 489-541, Обр. 272-279, 284, 292-295, 311, 312-322, 325-344, 349, 361-362, 374-375, 382-383). Насупрот бројним аналогijaма са простора Доње Мезије, пажњу привлачи да не постоји тенденција постојања сличне иконографије на храмовима овог простора у неким од најбитнијих градова Илирика попут Доклеје, Јадера (Задра), Асера, Диоклецијанове палате у Сплиту, Салоне, Пуле.

На познатим деловима камене пластике са форума Муницијума DD нема елемената на којима би се могло препознати присуство мотива познатих из културе домицијалног становништва (дарданског етоса).⁴ Бар у овом аспекту архитектуре не може се прихватити Чершковџева хипотеза да је на архитектуру храма утицала компонента „старијих традиција аутохтоних светилишта“ (Čerškov 1970: 34). И најновија истраживања натписа са надгробних споменика потврђују ранија сазнања да је у Муниципјуму DD значајан део становништва чинила популација насељена у римско време са простора Мале Азије (Kalaja Hajdari 2016: 36). У исто време, позната су свега два лица са аутохтоним именима, и то отац и ћерка (Kalaja Hajdari 2016: 34), па стога не чуди што се у Муниципјуму DD не може уочити утицај дарданске културе. Можда у овоме треба тражити разлоге зашто су у овим двама областима примерци јонских капитела блиски моделима са подручја Мале Азије, који се датују у широки временски оквир, од II до V века (Bingul 1980: tip D - E). Према томе, процес романизације утицао је како на етнички, тако и на културни ниво живота Муниципјума DD.

Према свом квалитету, у пластици Антинојевог храма нема било чега китњастог, што би указивало на ближу повезаност са владајућом кућом Антонина. Чершков је у праву када констатује да се ради о провинцијском начину израде (Čerškov 1970: 34). На овом месту треба указати да међу откривеним фрагментима архитектонске

4 Елементи градитељства који се приписују предримском становништву на тлу Косова и Метохије изнети су у дисертацијама Бућинце и Алаја, како са ранијим тако и са најновијим резултатима истраживања (Алај 2019, Бућинца 2021). Ништа од појавних облика што је претходно објављено у тим дисертацијама не може се приметити на класаној архитектонској скулпторалној декорацији форума муниципјума DD.

постоје искључиво они израђени од локалне врсте камена, док увозни материјал (посебне врсте камена попут проконеског мермера, зеленог пелопонеског мермера, или египатског црвеног порфира) изостаје.

ЗАКЉУЧАК

Закључна разматрања о декоративној пластици Муниципијума DD могу се додати само у границама доступних сазнања о појединачним елементима грађевина. У нашем раду по први пут је дат општи преглед познатих фрагмената камене декоративне пластике са простора форума. Тамо где није постојала визуелна представа (фотографија или цртеж) о њиховом изгледу, сваки опис дат у археолошким дневницима био је од великог значаја како би се могли формирати одређени закључци макар посредно.

Архитектонску пластику овог насеља чине два типа фрагмената који се међусобно разликују по стилу и времену у којем су настали. Издавају се они који су наменски клесани као део архитектонске декорације и истовремено као конструктивни елементи. Хронолошки, они припадају архитектури II века. Пластика која припада старијој фази истиче се својом бројношћу и бољим (префињенијим) квалитетом клесања. Највећим делом, фрагменти ове декорације припадају истовремено и конструктивним деловима Антинојевог храма. Тиме су у овом раду по први пут детаљније описани архитектонски елементи овог објекта који омогућавају даља проучавања и разматрања његове архитектуре. Они су свакако другачији од примерака пластике који представљају преклесане делове надгробних споменика како би послужили као елементи отвора објеката грађених на форуму током друге, млађе фазе.

Обликовање камене декоративне пластике са храма је врло суздржано и у потпуности одговара канонским облицима јонског стила. Стабла, а извесно је исти случај морао бити и са базама стубова, немају мотив којим би се указивало на ближу повезаност са одређеним подручјем римског царства. Типичан представник стила и камене пластике храма је јонски капител. Његово обликовање указује на малоазијско порекло мотива и њиховог комбиновања. Међу најзанимљивије примере овдашње декоративне пластике спадао је свакако „архитравни венац са представом букраниона и гирланди”. Иако данас не постоје ликовне представе овог комада, примењени мотиви указују на јасна примену традиционалне римске иконографије. Археолошки контекст и учестала примена његових мотива на храмовима указују на могућност да је он био део Антинојевог храма.

Сви примењени облици, мотиви и сразмере клесаних делова храма припадају конзервативном дизајну који исходи пре свега из класичне грчке и римске архитектуре, а која је пре доласка Римљана на наше просторе била потпуно непозната. Обележја аутохтоне (дарданске) архитектуре се не могу препознати. Као многи други мањи провинцијски градови Муниципијум DD је током II века прихватио моделе обликовања који су долазили из средина са већ устаљеном традицијом клесања, искључујући могућност појаве локалних варијанти. Управо у примени канонских мотива декорације на конструктивним елементима Антонијевог храма сагледава се степен романизације и истовремени процес негирања аутохтоних

елемената. Остали елементи архитектонске пластике везују се за објекте друге фазе приликом уобличавања форума Муниципијума DD, где су највећим делом употребљени преклесани делови надгробних споменика.

ЛИТЕРАТУРА

- Adam (1764). Robert Adam. *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*. London.
- Alaj (2019). Premtim Alaj. *Settlements of the iron age in current territory of Kosovo*. These de doctorat. Lyon: Université de Lyon; Prishtina: Universiteti i Prishtinës.
- Bingöl (1980). Orhan Bingöl. „Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien“, *Istanbuler Mitteilungen*, Beiheft 20.
- Бјелић, Савић (2020). Игор Бјелић, Марија Савић. „Архитектонска скулптована декорација цивилне базилике у античком муниципијуму DD“. *Башићина*, свеска 52. Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу, 387–406.
- Buqinca (2021). Arianit Buqinca. *Recherche sur les Dardaniens: VIe–Ier siècles av. J.–C.* These de doctorat. Lyon: Université de Lyon; Prishtina: Universiteti i Prishtinës.
- Витрувије (2009). Витрувије. *О архитџекџури*. Прир. Зоја Бојић. Београд: Завод за уџбенике.
- Гугољ, Тешић-Радовановић 2013: Бранка Гугољ, Данијела Тешић-Радовановић. „О пореклу Антинојевог култа у Сочаници“. *Зборник радова Филозофској факултетџи= Recueil de travaux de la Faculté de philosophie = Buletin i punimeve të Fakultetit filozofik*, год. 43, 2, Ур. Звездан Арсић. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 427–444.
- Димитров (2007: Здравко Димитров. *Архитектурна декорација в провинција Долна Мизия (I–III в) (= Дисертацији 2)*. Софија: Национален археологически институт и музеј.
- Јованова 2008). Ленче Јованова. „Скупи (Colonia Flavia Scupinorum) – топографија и урбанистичка структура на градот од I–III век“. *Macedonia acta Archaeologica* 18, 197–222.
- Kalaja Hajdari (2016). Emina Kalaja Hajdari. „Overview of Ethnic Structure of Dardania during the Roman Period“. *Anglisticum Journal (IJLLIS)*, Volume 5, Issue 2, February 2016, 33–37.
- Милин (2002). Милена Милин. „Новооткривени римски епиграфски споменици из Сочанице (Косово)“. *Сџаринар LIJ*, 163–174
- Петрова (1986). Светла Петрова. „Римско-иониски капители од Мизија“. *Археолоџија XXVII*, 3, 15–19.
- Petrova (2017). Svetla Petrova. „The Roman Architectonic Decoration Reused in Christian Buildings of Parthopolis“. *Patrimonium* 15, Skopje, 137–174
- Pop Lazić (2002). Stefan Pop Lazić. „Nekropole antičkog Singidunuma“, Singidunum 3. Zbornik radova. Ur: Marko Popović. Beograd: Arheološki institut.
- Попов, Иванова (1962). Иван Попов, Мила Иванова. *Класически архитектурни форми*. Софија: Техника.
- Popović (2018). Bojan Popović. „Architectural Features of Roman Horrea in the Area of Modern-day Serbia“. *Vivere Militare Est. From Populus to Emperors - Living on the Frontier*, Vol. II, Monographies No. 68/2, Belgrade: Institute of Archaeology, 311–346.
- Stamper (2005). John Stamper. *The Architecture of Roman Temples: The Republic to the Middle Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- von Hesberg 1981: Hesberg Henner von. „Girlandenschmuck der republikanischen Zeit in Mittelalien“. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung* 88/2, 201–306.
- Čerškov (1970). Emil Čerškov. *Municipium DD*. Priština: Muzej Kosova; Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Šašel Kos (2009). Marijeta Šašel Kos. „Antoninus in upper Moesia: The introduction of a new cult.“ *Opinione pubblica e forme di comunicazione a Roma: Il linguaggio dellepigrafia: Atti del Colloquio AIEGT*. A cura di: Bertineli Angeli Gabriella Maria, Donati Angela. Borghesi 2007, Epigrafia e antichita 27, Faenza: Fratelli Tega Editori, 205–221.

Igor S. BJELIĆ
Marija M. SAVIĆ

ARCHITECTURAL SCULPTED DECORATIONS FROM THE TEMPLE OF
ANTINUS AND THE FORUM AREA OF ANTIQUE *MUNICIPIUM DD*

SUMMARY

During the archaeological research of the forum in *Municipium DD*, remains of Antique architecture were discovered, including fragments of architectural sculpted decorations. The most important part of the research documentation are archaeological journals and Emil Čerškov's monograph, which provided an insight into the number, type and position of these architectural decorations.

This paper provides a first overview and architectural analysis of the known fragments of sculptural decorations, with the goal of determining which constructions in the forum they belonged to. They comprise two groups of fragments, differing by their stylistic traits, typological and chronological determination. The first group comprehends those that were both parts of architectural decorations and constructive elements of the Temple of Antinus, belonging to the 2nd century architecture. The second group contains re-hewn parts of gravestones, used as opening elements of constructions built from the end of the 3rd – beginning of the 4th century.

The shaping of the decoration from the Temple of Antinus completely corresponds to the canons of the ionic order. A capital belonging to type D of *Asia Minor* ionic capitals (classification by Orhan Bingöl) stands out. One of the most interesting decoration examples is a cornice with a bucranium and garlands, completely obliterated today. Although we determine that with certainty, the archaeological context and common use of this motif on temples and altars suggest that it belonged to the Temple of Antinus. Hewn parts of the temple belong to the conservative design of classical architecture, completely unknown in these regions before the Roman conquest. Traits of autochthonous (Dardanian) architecture cannot be noted. As a minor provincial town, *Municipium DD* obviously accepted all models from *Asia Minor* with established stonemasonry traditions in the 2nd century.

Key words: Architectural decoration, the Temple of Antinus, *Municipium DD*, late antique architecture.